

Саша Р. Милошевић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

УДК:821.163.41.08-3 Стевановић В.;
811.163.41'37
ИД БРОЈ: 203715596
Оригинални научни рад
Примљен: 10. марта 2013.
Прихваћен: 20. маја 2013.

СТИЛИСТИЧКА И СИНТАКСИЧКА ФУНКЦИЈА ЛЕКСЕМЕ *ЈЕР* У ИНИЦИЈАЛНОЈ РЕЧЕНИЧНОЈ ПОЗИЦИЈИ У ДЕЛУ ВИДОСАВА СТЕВАНОВИЋА

Апстракт: У раду се испитује употреба лексеме *јер* у међуреченичној позицији. Циљ рада је да се утврди са стилистичког и синтаксичког аспекта на корпусу дела Видосава Стевановића какву функцију *јер* има када се налази на почетку реченице. Наиме, лексема *јер* има примарну функцију да уведе зависну реченицу узрочног типа, па тако не може да се нађе на почетку реченице. Међутим, из стилистичких разлога она може доспети у ту позицију, уколико су клаузе сложене реченице парцелизоване, или у случајевима када је *јер* лексички, текстуални конектор. У чланку се на примерима образлаже када је лексема *јер* у овој позицији зависни везник, а у којим случајевима текстуални конектор, односно о интонационо-синтаксичким карактеристикама саставница које повезује, без уплива у њихову семантику.

Кључне речи: *јер*, конектор, везник, синтаксичка функција, стилистичка функција, дехомогенизација, кондензација, конекција

Предмет овога рада биће синтаксичка и стилистичка употреба лексеме *јер* у иницијалној позицији реченице или клаузе, на примерима из корпуса књижевног дела Видосава Стевановића. Позиција две или више конструкција одвојених интерпункцијским знаком тачком, а обједињених заједничким смислом било на нивоу проблематичког било на нивоу асерторичког суда, односно неког његовог дела, или синтаксичком функцијом антиципира неретко иницијалну позицију лексеме *јер*. Ова позиција је иначе

неуобичајена у српском језику, с обзиром на то да услед морфолошког развита нормативно је прихватљив једино везник *јер*¹ у међуклаузалној позицији где уводи зависну узрочну реченицу.

У књижевно-уметничком стилу, где тема дела диктира језичку прагматику, није ретка употреба ове лексеме између реченица одвојених тачком под утицајем два стилска поступка – дехомогенизације, парцелације јединственог исказа интерпункцијским знацима и хомогенизације, односно кондензације два исказа, или делова јединственог исказа конексијом, при чему други није стварно интегрисан у први, већ је између њих успостављена одређена веза коју конектор успоставља као анафоричко-катафорска ознака.

Неретко аутор прозног књижевног дела тежи дезинтеграционим процесима на нивоу реченице, уз помоћ пермутација и тоталних дислокација делова исказа, издвајајући клаузе интерпункцијским знацима. Виши степен дезинтеграционих процеса у том смислу представља парцелација, при којој делови исказа могу једноставно бити одвојени факултативно употребљеном тачком, без икакве измене распореда јединица или прикључења нове лексичке грађе и промене синтаксичке функције.

Насупрот томе, у другом случају долази до хомогенизације првобитно смисаоно и структурно одвојених исказа. У том случају, тематско јединство између два потпуна исказа, или елемената потпуног и непотпуног исказа може бити обележено, чиме се остварује кохезија кондензацијским средствима, у овом случају конектором *јер*.²

За анализу смо ексцерпирали грађу из дела „Рефуз мртвак“, „Периферијски змајеви“, „Царски рез“ и „Нишчи“ аутора Видосава Стевановића. Његова поетика, узевши у целини, има тенденцију да аналитичко-синтетичким путем обухвати тему човекове егзистенције уопште, у разним

¹ „Испрва је била релативна замјеница, те је послје постала конјукција“ (Рјечник ЈАЗУ, Књ. IV, стр. 590)

² У овом раду под исказом подразумеваћемо „најмању говорну јединицу са самосталном информативном функцијом. Исказ је и засебна артикулациона цјелина. Њему претходи и иза њега следи пауза. Он такође има сопствену интонацију.“ (Симић / Остојић 1998: 122) Даље, при анализи треба узети у обзир и да: „а) потпуним се мора сматрати сваки исказ који садржи обележја предикативности па било да је састављен од једне речи или из више речи повезаних у синтагматску структуру;

б) Исказ у који је укључено обележје предикативности може се сматрати реченицом;

в) непотпун исказ је комуникативна јединица без обележја предикативности „ (Симић / Јовановић 2002: стр.28).

При том, исказ је и „скуп од више реченица: *Пера њлаче јер ја је мама изјргила* – јер, иако свака од реченица има сопствене оријентацијске ознаке којима свој садржај поставља у однос према реалности, оне све заједно имају јединствен смисао, заједничку интонацијску линију, и заједнички комуникативни ефекат.“ (Симић / Јовановић 2002: 86)

њеним видовима. Због тога, дело је проткано мноштвом дехомогенизованих (парцелацијом) и хомогенизованих (конексијом) конструкција. Између осталог, у њему налазимо и мноштво примера у којима се лексема *јер* налази на почетку другог исказа, или је по смислу узрочна реченица интерјунктурно осамостаљена, па можемо пратити њену функцију у тим позицијама са структурно-стилистичког аспекта.

О ВЕЗНИКУ *ЈЕР*

У Речнику српског језика под одредницом *јер* наводи се да је то „везник са значењем узрока“ (РСЈ 2007: 590). Досадашња истраживања о синтаксичкој природи везника *јер* већ су подробно објаснила његову природу и функционисање у оквиру зависноложене реченице. Међутим, за наше анализе употребе у тексту, и између јединица³ одвојених тачком уопште биће нам од користи да направимо један резиме досад казаног о овом везнику.

С обзиром на то да се литература слаже да је *јер* „контекстуално неусловљен општеузрочни везник“ (Ковачевић 1998: 129), полазимо од хипотезе да је основна функција „субјунктора *јер*, (као и будући да, како) изношење узрока вршења радње у односу на претходни али и на потоњи исказ“ (Мразовић 2010), а „узрочни субјунктори означавају радњу зависне реченице као узрок, услов, разлог, мотив радње надређене реченице“ (Мразовић 2010: 430).

Дакле, као субјунктор, лексема *јер* способна је да уведе зависну реченицу са било којим типом узрочног значења, па закључујемо да је то његова основна улога у синтаксичкој структури реченице.

За наша истраживања значајан је свакако и закључак са којим се литература у потпуности слаже, о позицији узрочне реченице уведене везником *јер*, а самим тим и његовог места у линеарној структури сложене реченице. Наиме, „узрочне реченице са субјункторима: *будући да*, *како* и *пошто* стоје увек испред надређених, са субјункторима *јер*, *што* и *зашто* *што* увек иза“ (Мразовић 2010: 669).

Ако узмемо у обзир претходне напомене које смо навели о термину исказ и напомене о лексеми *јер* у синтаксичкој литератури, закључујемо да она као везник функционише у оквиру једног исказа који се састоји из сложене реченице, при чему има улогу да повеже две саставнице, припадајући зависној клаузи у сложеној формацији. Међутим, *јер* се у српском је-

³ Узимамо у обзир чињеницу да тачка може бити факултативно или структурно употребљена

зику појављује и на нивоу текста, и то на почетку исказа или предикатизованог дела исказа, а самим тим и реченице, или субреченице.

Уколико *јер* нема функцију увођења зависне узрочне реченице, циљ је истражити какву функцију онда остварује у тексту, и какви су синтаксичко-стилистички предуслови за остваривање дате функције.

ВЕЗНИК *ЈЕР* У ПАРЦЕЛИЗОВАНИМ РЕЧЕНИЦАМА

Под термином парцелација подразумева се „својеврсно интонационо и позиционо издвајање језичке јединице која на логичком плану посматрања исказа чини кохерентну целину са смисаоном целином у односу на коју се сада интонацијом и позицијом језички аутономизује“ (Радовановић 2010: 118).

Уочено је да парцелација као књижевни поступак у српском језику захвата јединице различитог ранга, а најсложенија од тих јединица је реченица. Наиме, „парцелацијом реченице долази, заправо до разбијања интеграције реченичних комплекса, чиме зависна реченица стиче статус интонационо и позиционо аутономног сегмента језичког исказа“ (Радовановић 2010: 145).

Дакле, и реченице које почињу везником *јер*, а представљају на логичком плану посматрања део сложене реченице тако што значе један од типова узрока вршења радње претходне, надређене реченице и издвојене су тачком, у ту позицију ступају факултативно, из разлога експресивизације, односно психолошких разлога, што није структурно условљено. Према томе, и *јер* ништа не губи од своје карактеристичне везничке, као основне функције у структури сложене реченице.

Интонационо, односно интерјунктурно и позиционо осамостаљене зависне реченице уведене везником *јер*, које имају значење узрока вршења радње главне реченице налазимо у корпусу Видосава Стевановића.

а) *Узрок њиша разлој* - У делу Видосава Стевановића налазимо реченице које су парцелизоване, на шта нам указује чињеница да на семантичком плану представљају узрок типа разлог у односу на надређену реченицу, с обзиром на то да се „разлогом неретко може одредити оно што утиче и предодређује тип агенсове одлуке, радње или акције па је тако разлог оно што као повољна или неповољна чињеница условљава тип свесног понашања“ (Ковачевић 1988: 142).

Из овога се изводи закључак да у датим ситуацијама *јер* функционише као прави узрочни везник, уводећи зависне реченице које су парцелизоване из стилистичких разлога, а значе разлог због којих суд изнесен у главној клаузи има такве особине.

Ништаку! – отпљуну Константин постајући све мирнији и отпорнији, све хладнији. – Говнаро смрдљива! Зато је и отишла, јадница. *Јер* си љубоморан ко успаљена цукела, подао, пузав, болестан од сумње. *Јер* си покварен и перверзан ко најпоследње позоришно глуметало. (Рефуз мртвак, 170); Колико је нама био велик и снажан, моћно заводљив, толико је другима био мали: шарлатан који вара на мало, мућкарош без плана, разбијач који се боји туче. *Јер* он је био кукавица и бежао је (Царски рез, 226).

У првом примеру издвојене су тачком две реченице уведене везником *јер* како би се двоаспектни каузални садржаји јаче истакли. У овом случају о узрочном карактеру издвојених реченица сведочи и корелатив *зашто* у надређеној клаузи. У другом примеру разлог за парцелацију је такође стилистички условљена дехомогенизација јединственог исказа.

б) *Узрок шииа ефектор* - У корпусу који је предмет наше научне анализе налазимо и примере у којима *јер* уводи реченицу са значењем узрока ефектора у односу на надређену реченицу, иако је парцелизована. У наведеним примерима „ефектор је инструмент помоћу кога се врши радња, али који је представљен као непосредни изазивач стања означеног детерминатом синтагме и може се изразити и зависном клаузом с неким опште узрочним везником“ (Ковачевић 1988: 99).

Поред све вештине, прошња није увек ишла глатко. Запињала је, застајкивала. *Јер* пензионери, докони старци, наоштрешене уседелице, хтели су да добију нешто за своју милостињу (Рефуз мртвак, 49);

У наведеном примеру вањски изазивач стања субјекта из надређене клаузе, односно онемогућавања његовог у вршењу радње наведен је у клаузи која је уведена везником *јер*, али не чини јединствен исказ са надређеном, на шта нам првенствено интонација наговештена редом речи у оваквој формацији.

У наведеном примеру ефектор који онемогућава *прошњи* да *иде глајко* јесу *пензионери* наведени и детерминисани у зависној реченици.

в) *Узрок шииа крииериј* - У корпусу налазимо и примере у којима парцелизована реченица са иницијалним *јер* означава критеријум „когнитивне перцепције“, на основу кога се износи тврдња као последица у надређеној реченици. Према Милошу Ковачевићу у оваквим случајевима „по правилу долазе глаголи закључивања (закључити, судити, мислити, знати и сл.)“ (Ковачевић 1988: 125), што је случај и у нашим примерима:

Десиће се оно што мора да се деси. Кад се пробудиш, бићеш моја. *Јер* Адамова у ствари никад ниси ни била! (Царски рез, 154);

Милицајци ме неће хапсити, јер сам сенка. *Јер* ме нема тамо куда пролазе живи људи (Периферијски змајеви: 53); Затим је уским пртинама одлазио даље, следећим вратима, веран свом освештаном правилу да никад не треба уједати руку која те храни. *Јер* избесни се човек, извиче, истресе

јад и горчину, па ће касније, због гриже савести, дати и преко мере. (Рефуз мртвак, 52); Б. П. – мада више није у званичном односу – не би смела да буде сумњива због везе са другом П. *Јер* ако је она сумњива онда је и друг П... што је немогуће. (Царски рез, 35);

Знало се да тек негде у зло доба долази оно право, циркусијада без премца, одлазак Шоји, џумбус и гужвањац који ће настати кад се тамо сукобе два горогана и убојице, Цифроније Фурда и Српко Бабац. Знало се да до тога мора доћи. *Јер*, сматрао је Ванђел, сва Бапчева лутања и теревенчења по друмским крчмама и коцкарским јазбинама Србије и Македоније завршавала су се, као цигарета код прста, у бившој гардероби боксерске сале за тренинг и бившој кујни летње баште, под белим погледима четири жгољаве девојчице и тршавог десетогодишњег дечака, под избледелим цицаним хаљинама које се суше на конопцу затегнутом преко собе, под згужваном вашарском фотографијом, између великог шифоњера и шпорета са искривљеном плотном. Тако је бар досад увек било (Рефуз мртвак, 341); Касниш са саучешћем, прико. Много касниш. *Јер* ниси ти једини кога је госпођа смртно увцелила. (Рефуз мртвак, 57)

У првом примеру чињеница *да никада није била Агамова* што је наведено у узрочној реченици омогућава последицу у виду тврдње изнесене у главној реченици. Исти је случај и у другом примеру, односно тврђење да *га милиција неће ухאיсийи* последица је чињенице да се не налази на местима где је то могуће учинити.

У свим наведеним случајевима интелектуално-субјективни знак - тачка испред везника *јер* јесте факултативно употребљен, јер реченица би и без интерпункције имала исти комуникативни учинак и синтаксичко-семантичку позицију. Долази до антиципације јединственог исказа, како би се други део јаче истакао, али лексема *јер* има све особине које је карактеришу као везник зависне узрочне реченице.

КОНЕКТОРСКЕ ФУНКЦИЈЕ ЛЕКСЕМЕ *ЈЕР* – АНАЛИЗА ГРАЂЕ

Зависни субјунктори припадају клаузи коју уводе, па се ретко јављају у употреби као конектори. Међутим, у српском језику при издвајању делова исказа или у међуисказној позицији као конектор суделује и *јер*, при чему му је наравно природа функционисања у односу на уобичајену везничку знатно померена. Мада у литератури, бар оној коју смо ми користили у овом истраживању не налазимо рад који третира употребу лексеме *јер* у оваквој позицији, чињеница је да у неким случајевима у језику књижевности, употребљен у иницијалној позицији не служи да уведе зависну реченицу каузалног значења, већ, слично као што је случај код напоредних везника који имају конексиону улогу, истиче један аспект догађаја и анафорски

упућује на неки други аспект који је у надређеној реченици већ исказан, или посредује између два исказа који су у смисаоној вези.

У литератури се под термином „конектор“ сматрају „језички елементи – речи, групе речи, па и цели искази – чија се функција састоји у томе да омогуће међусобно повезивање елемената у тексту, да обезбеде кохерентност текста (Мразовић 2010: 725), док се под „конексијом сматра „свеза, спој или повезивање реченица и реченичних дијелова“⁴ (Симић / Јовановић 2002: 397). Међутим, „конексија није свака 'свеза' – него управо тај спој чланова конструкције, фразне структуре, обележен на посебан начин и посебним анафорско-катафорским ознакама – конекторима“ (Симић / Јовановић 2002: 397).

У примерима које ћемо навести и образлагати у овом поглављу уочићемо да, са стилистичког становишта посматрано, лексема *јер* има функцију кондензатора – катафорски тежи да се споји са наредним текстом чији је, при том, изговорни и синтаксички део, па са њим као целином анафорски упути на претходни текст. Са структурног становишта посматрано, у ситуацијама у којима *јер* не врши функцију каузалног субјунктора, односно не уводи клаузу која је саставни део сложене формације од које се састоји исказ, функционише као конектор.

Он је у датом случају сигнал да два исказа јесу део јединственог тематског оквира, а да је реченица којој *јер* припада најпре издвојена из целине, а затим тој целини придодата као накнадна одредба или реченице у целини (али не у функцији зависне клаузе са узрочним значењем), или неког од реченичних чланова. У овом случају лексема *јер* се својим карактером на нивоу текста приближава напоредним везницима, односно конекторима, и често је њима замењива.

„То је зато, што у конексионој функцији сви ови везници конвергирају узајамно и своде се на ексцепторе – средства за повезивање садржаја конструкције којој припадају са претходним као нечега што је изузето и што се према претходном односи као према даљем контексту“ (Симић/Јовановић 2002: 97).

А) *ЈЕР* КАО КОНЕКТОР ИЗМЕЂУ ДВА ИСКАЗА

У нашим примерима лексема *јер* има функцију конектора најпре када стоји на почетку другог исказа који чини независносложена или зависносложена реченица.

⁴ Симеон 1969: s. v. – Нешто друкчије схватање о конексији износи Џ. Лајонс (1977).

У овом случају је *јер* апонирани кондензатор који намеће јединицама у оквиру сложене реченице јединство, будући да оно што следи тиме „најављује недиференцирано као целину“ (Симић /Јовановић 2002: 394). Навешћемо пример из дела Видосава Стевановића:

Ипак, нисам смела да врштим и вичем као ти која си (гледала сам преко Егиних рамена) чврсто спавала, раширених руку и отворених бутина које су чекале: на самом врхунцу, када ми више ништа није било потребно, пожелела сам твоју смрт да бих ја живела. *Јер*, он ће ускоро устати са мене, ознојен, млитав и поспан, можда и забораван, оставити ме незадовољену, јер нема потпуног задовољства, и отићи у твој кревет (Периферијски змајеви, 215).

Заиста, у горњем примеру, оно што је наведено у другом исказу тек као целина има заокружено значење, с обзиром на то да ове три клаузе не могу стајати самостално – немају сигнификацијску целовитост појединачно употребљене. Пауза у овом случају није факултативно употребљена, и она је знак кондензацијске, катафорске улоге коју конектор врши у тексту. Због те своје улоге коју у овом случају има, није могуће утирање паузе после *јер*, која је обележена интерпункцијским знаком зарезом, што искључује могућност да ову реченицу сврстамо у зависне узрочне уврштене у независну, већ је морамо издвојити као посебан исказ. За разлику од наведених примера које смо наводили када смо говорили о парцелизованим структурама у којима су клаузе уведене везником *јер* делови сложене реченице одвојене паузом обележеном факултативно употребљеном тачком, *јер* је у овом случају посредник између два исказа, и указује на неку везу међу њима у тематком смислу.

Од критеријума за дефинисање појма исказ, у овом случају у први план истичемо интонацију, с обзиром на то да су границе семантичког критеријума врло нестабилне. Наиме, везници зависних реченица припадају реченици коју уводе, па је и пауза у виду зареза после њих тамо увек могућа једино као факултативна. У супротном не одвајају се зарезом од реченице коју уводе, „сем уколико се *јер* појављује као надовезивачки а независни везник, па је слободан распоред јединица чешће заступљен него постсиндетски будући да се иза *јер* осећа пауза“ (Поповић 2004: 300). Интонација нам у нашим примерима указује на то да *јер* није зависни везник, већ посредује између два независна исказа који су у одређеној вези.

Навешћемо остатак грађе који илуструје исту појаву:

Вратио сам се у град штованог деде и хоћу да том граду ставим на располагање своје скромне организаторске моћи. *Јер*, долазе значајна времена, преступна, и нико не сме да мисли само на себе, да не би био уништен и бачен псима (Нишчи, 153); Чини ми се да су проодали и проговорили само зато да би могли да траже рану, рану и рану. *Јер*, не игра-

ју се ко сва деца, не воле мачке и псе и никада се не смеју и изгледа као да ће појести један другог некакве ове ноћи. (Нишчи, 233); Пруга никога не брнује, ни колико црно испод ноката. Срећан је чију је кућу заобишла. *Јер*, ништа јој не могу ни ватра, ни вода, ни људи, ни гром небески (Нишчи, 73).

Усплахирено је размишљао да цела ствар више није безазлена, него пре узнемирујућа, чак застрашујућа, и да не треба ништа одлучивати напречац, пре но што све покаже своје право ноћно лице – можда арамије који луњају и пљачкају као курјаци, можда ноћнике који хитају за својим скривеним и нечасним пословима као кучница за балавом кујом, можда чак избеглице које се враћају својим кућама као стока у шталу, ко зна кога и шта из препуне вреће несрећа која се подерала и просула над блатњавом земљом као крупан град на озеленело жито. *Јер*, касније неће бити повратка ни прилике да се опозову речи, опасне и заводљиве речи које вуку низ стрмину као побеснели коњи (Рефуз мртвак, 17).

Нека слушаоци, у доконости својој, траже особености по којима ће нас разликовати, нека проверавају супстанцијалност истоветности – ми смо, што је главно, увек ту, добровољно. *Јер*, именица радио није направљена од глагола радити, него од придева радо који се примењује на један посебан душевни и карактерни квалитет (Периферијски змајеви, 193). Ужас и само ужас је свуда око мене. Али ништа ме неће спречити ни поколебати мајчице љубљена моја. Ништа на шугавом свету више то не може. *Јер*, без обзира колико смо слаби и лажљиви и поводљиви и глупи и покварени и порочни и свирепи и гадни ми ћемо ипак победити несрећу па макар својом драговољном смрћу својом последњом могућом слободом својом патњом и понижењем (Рефуз мртвак, 117).

У првом примеру чак три суда која приповедач или аутор жели да истакне како би допунио и ојачао мисао изречену у првом исказу намећу издвајање у један посебан исказ.

Конектор *јер* у овом случају функционише као напоредни везници у конекционој улози, дакле као ексептор, издваја један аспект догађања а затим га повезује са целином, дајући тој целини накнадно објашњење. Као конектор, лексема *јер* у овом случају има катафорску, најављивачку улогу, али истовремено и анафорску. Наиме, ту „своју најављивачку функцију обавља способношћу да се изговорно или како друкчије споји са другим речима у јединствену формацију, учини их у једном погледу својим пратиоцима, и заједно с њима као конструкцијом, изнутра упути анафорички на претходећи контекст“ (Симић / Јовановић 2002: 394).

Слична је ситуација и у другом и трећем примеру, где је тврдња из првог исказа поткрепљена новим чињеницама које су издвојене у посебни исказ.

У следећа два примера такође стилска ефицијентност намеће потребу издвајања првобитног дела исказа у посебну информативну структуру. Док

је у прва два наметала потреба за даљим образлагањем опште констатације, у овом случају ситуација је обрнута. Аутор има потребу да општи закључак, општу идеју која се намеће из првог исказа издвоји, и од ње прави нови исказ.

Б) *ЈЕР* КАО КОНЕКТОР ДЕЛОВА ИСКАЗА

Са друге стране, конектор *јер* у нашем корпусу налазимо и при процесу дехомогенизације првобитно јединствене конструкције која има функцију реченичног (или нереченичног) члана, и то најчешће објекта, или зависног члана синтагме у функцији субјекта.

У следећим примерима употреба *јер* у функцији конектора условљена је интенцијама аутора или приповедача да ојача израз, осветљавајући тему из различитих перспектива. У циљу експресивнијег израза такође врши изузимање једног аспекта посматрања објекта или субјекта, а *јер* служи као ексцептор, који указује на тематско јединство. У овом случају, реченица коју конектор *јер* уводи нема функцију зависне узрочне клаузе, чак овде је каузални однос и на семантичком плану искључен, већ *јер* функционише попут конектора реформулацијског типа.

Тешила ме једино помисао на оне мућурле, који се са мном кувају у истом лонцу, о истом пакленском трошку, изигравајући исту ђаволозобину. А таквих има као плеве, и пун је свет рогатих несрећника, и неки су ми под руком и расположени да ме теше. *Јер*, пошто одшљакамо своје за отаџбину, другари Цукић, Банцула, Цигеран и ја обавезно навратимо у бифе преко пута мене да измењамо мисли и скинемо притисак са можда-не опне (Рефуз мртвак, 203);

Ако сте се икада, негде тамо уочи „липањских гигања“ возили трамвајем Славија–Раковица, званим „тројка“, борећи се за ваздух више него за место, онда знате, бар делимично, како се осећао мој драги, мој лепи и тужни младић због кога сам све напустила и била рањена метком из револвера. *Јер*, мој драги је био слаб на плућима, осетљив попут девојчице, нерава тананих као у лирског песника, што је и био или покушавао да буде (Царски рез, 183) .

Мучило га је нешто сасвим друго. *Јер*, псовање и говорење у себи, наслада и забава и освета и страст и надокнада, никако му више нису ишли од руке. Баш никако. *Јер*, језик му ни издалека није био оштар и поган као раније. *Јер*, као да су се, са водом, прозорима и носевима, замрзле и речи (Рефуз мртвак, 54);

Дође ми онда да се побљујем на брак, и да ставим тачку на животињарење у празном стану, и да отпутујем у Недођију. *Јер*, деце Загра и ја нисмо имали, пошто смо живели за свој рачун, и био сам сам на свету као суво дрво у Чемер-планини (Рефуз мртвак, 202).

1) У првом примеру *јер*, на почетку друге секвенце, односно друге реченице са стилистичког аспекта има функцију ексцептора. Са структурно-семантичког становишта оно што је издвојено не односи се као узрок вршења радње целе претходне реченице, већ је идентификатор истог садржаја као неконгруентни атрибут именичке синтагме „помисао“ у функцији субјекта, која у првој клаузи гласи *јомисао на мућурле*. „Мућурле“ су конкретизоване, сведене на називе личности „другари Цукић, Банцула, Цигеран“; док су реченице „навратимо“ и „измењамо“ трансформисане субклаузе, које такође имају функцију атрибута у подсинтагми мућурле / Цукић, Банцула и Цигеран. То можемо и доказати када погледамо како би гласила трансформисана верзија реченице у дубинској перспективи: *Тешила ме је јомисао на мућурле (односно, њј.) грујаре Цукића, Банцулу и Цијерана, који се са мном кувају у истиом лонцу / (односно, њј.) са којима навраћим или измењам...* Према томе, као атрибут или апозиција, она је онемогућена да ступи у директну везу са главном реченицом, тек у споју са главним члановима чини саставни део синтагме у функцији субјекта. У првом делу исказног елемента субјекта аутор представља људе као општи појам, а затим у другом их своди на конкретне, при чему та два аспекта посматрања повезује конектором *јер*. Не улазећи овом приликом дубље у семантику саставница, можемо приметити да у оваквим конструкцијама није лако утврдити да ли су саставнице у семантичком односу објаснидбености или узрочности. Заправо, конструкција на чијем почетку стоји лексема *јер*, има значење конкретизације, подтип семантичке категорије објаснидбености, чиме се апстрактно из прве конструкције замењује конкретним у другој. Тиме се заправо издваја референт који се апострофира као узрочник стања субјекта исказаног у првом исказу.

2) У другом примеру реченица уведена везником, односно конектором *јер* није примарно одредба узрока у односу на главну реченицу, већ одређује предикатизовану структуру објекатског карактера, која допуњује заправо семикопулативни глагол *знајши* из главне реченице. Конектор је овде употребљен да упути на то да се реченица која се уводи односи на реч из претходне реченице, и тек са њом заједно детерминише главну реченицу. Хомогенизацију два исказа поткрепљује понављање јединице „мој драги“ која у првој целини има функцију објекта, а у другој функцију субјекта. О конекторској улози *јер* сведочи и на овом месту интерпункција, која нам указује на то да је он одвојен од реченице коју уводи. И на овом месту замењив је са другим конекторима, или напоредним везницима и везничким речима.

3) „Немање деце“ из друге целине је накнадно објашњење зависног члана синтагме „тачка“ у функцији објекта – „животарење у празном стану“, па се, и у овом примеру, реченица односи на неки од конституената главне реченице, али не и на реченицу као целину.

4) Реченице на чијем почетку стоји конектор *јер* у четвртном примеру нису ништа друго до са другачијег аспекта посматрани субјекат који у главној клаузи гласи „нешто сасвим друго“. То што га „мучи“, односно „нешто сасвим друго“ јесу чињенице изнесене овим клаузама.

– КОНЕКСИЈА ИЗДВАЈАЊЕМ РЕЧЕНИЧНОГ ЧЛАНА ПРЕДИКАТСКОГ АПОЗИТИВА УЗРОЧНОГ ТИПА

У следећим примерима *јер* такође има као примарну функцију повезивања реченичних чланова или реченица које су у процесу дезинтеграције одвојене, тако што је други члан који има функцију накнадног сужавања значења исказаног првим чланом издвојен. У следећем примеру то је учињено опредикаћењем синтагме.

Одбијан и теран одасвуд, уверио се како је погрешно његово мишљење да несреће – чак и олује, суше, градови и снегови – омекшавају људска срца. Напротив. Постала су леденице, та смежурана и саможива срца. Постала су гвожђе. *Јер*, већ два дана, два дуга дана, два ледена дана, ништа није окусио, ништа није ставио у уста (Рефуз мртвак, 55).

У наведеном примеру, реченице „није окусио“ и „није ставио“ не одnose се на управну у целини, већ су накнадни додаток предикатског апозитива са узрочним значењем са којим стоји у напоредном односу у дубинској перспективи. Лексема *јер* у овом случају нема примарно функцију уврштавање зависне у главну реченицу, већ свезе међу деловима истоветних функционалних чланова, од којих је други предикатизован и издвојен у посебну реченицу. Уколико бисмо уклонили предикатски апозитив са узрочним значењем из главне реченице, онда би реченица уведена везником *јер* имала функцију зависне у односну на главну. Међутим, у том случају информација, а и ефекат који је приповедач желео да постигне не би били потпуни. Овако, она је само део предикатског апозитива коме је подређена у узрочно-последичној вези, и заједно са њим представља узрок вршења радње главне реченице као прилошка одредба. Дакле, овде није реч о везнику *јер* који повезује главну и зависну реченицу већ о конектору коме је функција да повеже првобитно два хомофункционална реченична члана у односу на предикат, и од којих је први, предикатски апозитив синтаксичка доминанта а други зависи од њега.

Стилска подлога оваквој појави у нашим примерима крије се заправо у избегавању кумулације на овом месту, која наступа у дубинској перспективи реченице, с обзиром на то да су тамо доведене у везу хомофункционалне али хетеросигнификацијске јединице, ако узмемо у обзир чињеницу да предикатски апозитив опет настаје као резултат елидирања редувантних делова зависне реченице из дубинске перспективе. Ова чињеница доприно-

си конклузији о првобитној повезивачкој, конекторској улози *јер*, у односу на везничку, будући да кумулативни елементи не могу остварити своју пре свега стилску, а у извесном степену и комуникативну функцију у овом тексту разједињени, већ само међусобним упућивањем.

В) *ЈЕР* КАО КОНЕКТОР ДЕЛОВА НЕПОТПУНОГ ИСКАЗА

У следећим примерима предикатизована структура на чијем почетку стоји *јер* не односи се на целокупну надређену реченицу, већ на нереченични члан, који не стоји у синтаксички регуларном односу, већ је оператор вероватноће, модална речца која нема синтаксичку улогу.

Можда је с неким рањеником путовао у Талијанску, бродом, док су наоколо крстарили немачки суверени. Јер, ствари не говоре, људско памћење је крње, кратко и мањкаво, варалица без душе и части (Нишчи, 102);

Можда сам била и мало луда, потресена свим што сам изненада стекла (и што никад нисам смела изгубити), опијена страшћу коју ми је, не знам због чега, пришаптавао мој демон са једним отвореним оком, увек спреман да скочи. Можда? Јер, ко може бити здрав и чисте савести у прљавом свету? (Царски рез, 230).

У првом наведеном примеру семантички реченица на чијем почетку стоји лексема *јер* не односи се на целу претходну, већ накнадно објашњава модалну речцу на том месту. Суд изнесен у исказу „путовати“ је проблематизован речцом *можда*, а исказ састављен из три саставне реченице, „не говоре“, „памћење је крње“ јесу заправо објашњење таквог релативизовања.

Исти је случај у другом примеру, где нас приповедач наводи понављањем речце и интерогацијом да после ње следи објашњење зашто она ту стоји.

ЗАКЉУЧАК

На корпусу који чине примери из књижевно-уметничких, прозних дела Видосава Стевановића обрадили смо функције лексеме *јер* када се налази у позицији између две јединице одвојене интерпункцијским знаком тачком. Он се у том случају налази на почетку реченице, дакле на месту које је неуобичајено, па смо покушали образложити какву функцију онда обавља и под каквим стилистички условљеним употребама долази у ту позицију.

С обзиром на то да употреба везника *јер* није уобичајена у српском језику у иницијалној позицији, то јест зависна реченица уведена овим везником не долази испред главне, можемо рећи да аутор чији је текст пред-

мет језичке анализе често има тенденцију да га употребљава у датој позицији из стилских разлога – дехомогенизације и кондензације⁵.

У примерима које смо тамо пронашли уочавамо да лексема *јер* у датим околностима може имати две функције: 1. функцију конектора, у везаном тексту, у исказима који су обједињени вишим смислом са неким од реченичних чланова, при чему не означавају узрок вршења радње надређене реченице, већ само указују на везу између два члана реченице, од којих је један опредицаћен и издвојен, или везу између два независна исказа. Дакле, у реченицама у којима се интерпункцијски знак тачка не може изоставити; 2. везничку функцију у реченицама у којима је тачка факултативно употребљена, условљена психо-стилистичким разлозима. Дакле, у парцелизованим реченицама у којима уводи зависну узрочну клаузу.

Да бисмо оно што смо најпре претпоставили, а затим и утврдили, доказали кроз примере узели смо у обзир стилистичке и синтаксичке критеријуме при одређивању карактеристичне везничке или конекционе улоге лексеме *јер*. Долазимо до следећих закључака на основу наших примера:

1. Ако везник *јер* има у интересентенцијалној позицији функцију парцелације исказа у сврху комуникативне и говорне антиципације појединих делова онда има уобичајену везничку функцију;

2. Везничку функцију *јер* остварује ако уводи зависну реченицу са узрочним значењем. У том случају није могућа пермутација клауза у српском језику, дакле није могуће да реченица уведена везником *јер* дође испред главне клаузе у сложеној реченичној формацији. Будући да предмет овога рада није детаљна семантичка анализа саставница које као конектор *јер* повезује, требало би истаћи да је знатно већи број случајева са парцелизованим реченицама са значењем узрока критеријума когнитивне процене, него реченица са другим типовима узрочног значења;

3. О конекционој функцији *јер* можемо говорити уколико реченица на чијем почетку стоји, а одвојена је зарезом од ње, не односи се као зависна узрочна према управној. На структурном и комуникативном плану посматрања реченица није зависна у односу на неку надређену уколико је заокружена као посебан потпуни исказ, или је део непотпуног исказа, па лексема *јер* није експонент увођења узрочне зависне клаузе, већ сигнал свезе између два потпуна исказа. Тада, помоћу анафорског функтора у оквиру лексеме *јер* упућује на претходни текст.

У том случају реченица на чијем почетку налазимо лексему *јер*, и то одвојену структурно условљеном паузом у виду зареза може бити:

⁵ Обим рада нам био је ограничавајући фактор у ширем истраживању на већем корпусу, па смо концентрисали пажњу на само ова четири у списку извора наведена дела.

а) у вези са целим претходним исказом и имати стилистичку функцију семантичке допуне већ изреченог садржаја у претходном исказу или конклузије у односу на претходно изречени садржај, али није у регуларној синтаксичкој вези са њим;

б) може се односити на неки од реченичних чланова, као његов супституент или детерминатор;

в) такође, као конектор *јер* може служити и да повеже семантички празну нереченичну јединицу са његовим накнадним конкретизатором, као експликацијом става говорног лица о изреченом садржају реченице из прве исказне јединице.

ИЗВОРИ

Стевановић (1979): Видосав Стевановић, *Рефуз мртвџак*, Београд: Српска књижевна задруга.

Стевановић (1982): Видосав Стевановић, *Нишчи*, Београд: Полит.

Стевановић (1984): Видосав Стевановић, *Периферијски змајеви*, Београд – Крагујевац: Народна књига – Светлост.

Стевановић (1984): Видосав Стевановић, *Царски рез*, Крагујевац: Светлост.

РСЈ (2007): *Речник Српској језика*, Нови Сад: Матица српска.

Речник ЈАЗУ: *Рјечник хрватској или српској књижевној језика*, I–XXIII 1880–1976, Загреб.

ЛИТЕРАТУРА

Јовановић (2008): Јелена Јовановић, *Колокација – са лингвистичкој и стилистичкој ледиишја јосмаишрана*, Зборник Института Сану, Београд, стр. 213–225.

Ковачевић (1988): Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко јоље*, Сарајево: Завод за уџбеника и наставна средства.

Ковачевић (1998): Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице*, Београд: Рашка школа.

Ковачевић (2000): Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Мразовић (2010): Павица Мразовић, *Грамматика српској језика за сџранце*

Поповић (2004): Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Радовановић (1990): Милорад Радовановић, *Сџиси из синтаксе и семантике*, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Симић, Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса I/II*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Симић, Остојић 1998: Радоје Симић, Бранислав Остојић, *Основи фонологије српској језика*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.

Saša R. Milošević

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department for Serbian Language and South Slavic Languages

STYLISTIC AND SYNTACTIC FEATURES OF THE LEXEME *JER* AT THE SENTENCE-INITIAL POSITION IN VIDOSAV STEVANOVIĆ'S FICTION

Summary: This article deals with functions of the lexical item *jer* (*because*) on the corpus of examples from Vidosav Stevanović's fiction. The analysis focuses on initial position of the lexeme *jer*, i.e. at the beginning of sentences. This position is unusual, so the author tries to explain which functions it performs under specific stylistic conditions. Namely, the primary function of the connector *jer* is the introduction of a dependant causal clause, so that it normally does not come in initial position. However, various stylistic reasons can allow *jer* to take the initial position, in cases when the clauses are parcelized and in cases when it has a role of a lexical textual connector.

Key words: *jer*, connector, conjunction, syntactic function, stylistic function, de-homogenization, condensation, connection